

MATERIALE NEOLITICE DE LA TIKOS (R.P. UNGARIA) ÎN MUZEUL DE ISTORIE DIN CLUJ

de N. VLASSA

În depozitele Muzeului de Istorie din Cluj se află un extrem de interesant material neolitic în cuprinsul căruia fragmente ceramice aparținând culturilor liniară veche și Bükk (cu anumite influențe Tisa) se găsesc împreună cu câteva piese litice și numeroase așchii de obsidiană.

După indicațiile inventarului (materialul e cuprins între numerele VI 7635 și VI 7735), piesele sînt donate de Institutul Arheologic al Universității din Debrecin, nespecificîndu-se însă locul lor de proveniență și nici cînd și de cine au fost săpate sau recoltate.

În cutiile ce conțineau materialul s-a aflat un bilet pe care e notată localitatea Tikos (fostul județ Szabolcs) din Ungaria, localitate nementionată în inventar.

O notă dintr-un articol al cercetătoarei maghiare Ida Kutzián aduce lumină în problema provenienței acestor materiale.¹ Tratînd despre unele descoperiri neolitice de la Tikos, întru totul asemănătoare celor amintite de noi, Kutzián observă că în această localitate a executat săpături și M. Roska, iar materialele rezultate, inedite, au ajuns în Muzeul de Istorie din Cluj.

Pe baza acestora, e foarte probabil ca piesele noastre să provină într-adevăr de la Tikos, din Ungaria^{1a}. Analiza lor aduce unele noi observații asupra raporturilor dintre culturile: liniară veche, Bükk și Tisa (culturi documentate și pe teritoriul Transilvaniei), justificîndu-le astfel publicarea.

*

Neavînd la îndemînă nici o notiță sau informație asupra decursului săpăturilor și condițiilor stratigrafice în care materialul a apărut, sîntem nevoiți a-l trata doar pe baza criteriilor tipologico-stilistice.

Din acest punct de vedere, cele mai vechi materiale ceramice aparțin culturii ceramicii liniare (faza veche). Pasta vaselor e cenușie-negricioasă, mai rar cărămizie-roșcată, în urma unei arderi secundare. Lutul conține paiete infime de mica albă și argintie. În spărtură se poate observa că pentru slăbirea pastei s-a folosit pleavă de cereale, în cantități variabile. Unele fragmente sînt ornate cu un decor de benzi spiraloide, adînc

¹ I. Kutzián, *Újabb neolithikus leletek a Magyar Történelmi Múzeumban* (Noi descoperiri neolitice în Muzeul Istoric Maghiar), în *Magyar Múzeum*, 1946, decembrie, p. 48, n. 7.

^{1a} Pentru justificarea acestei păreri, vezi și J. Korek, *Zu den anthropomorphen Darstellungen der Bükker-Kultur*, în *Folia Arch.*, XI, 1959, p. 14.

incizate (trei-patru mm) (fig. 1/1—9). Analogiile materialului sînt frecvente, atît în Ungaria,² cît și în regiunea de baștină a acestei culturi: Moravia și Boemia.³ Fragmentele ceramice aparținînd culturii vechi liniare apar și în Transilvania, în cele mai de jos straturi ale așezării neolitice de la Turdaș.⁴

Materialul ceramic aparținînd culturii Bükk se împarte în cele două mari categorii, comune, de altfel, majorității culturilor neolitice : ceramica uzuală și ceramica fină.

În cadrul ceramicii uzuale primul loc îl ocupă vasele poroase, din pastă grosolană, prevăzute sub buză cu un șir de găurele. E o categorie tipică pentru specia uzuală a ceramicii Bükk⁵ (fig. 1/10—14; 2/37). Analogii evidente se pot cita de la Borsod.⁶ Ceramicii uzuale îi aparțin și fragmentele ornamentate cu butoni mari, alungiți (fig. 2/35), butoni mici, conici (fig. 2/34) și briuri crestate (fig. 2/36).⁷ Menționăm și fragmentul unui urcior „cu ciutură”, — formă relativ frecventă în așezările culturii Bükk din Ungaria (fig. 1/15)⁸.

Fragmentele aparținînd ceramicii fine sînt lucrate dintr-o argilă superioară, au pereții subțiri și rezonanți, iar culoarea lor variază între diferite tonuri de cenușiu închis și deschis, unele fragmente avînd chiar o nuanță cenușie-cafenie. Maniera lor de ornamentare e într-atît de tipică caracteristică pentru cultura Bükk, încît desenul ne scutește — credem — de descrieri detaliate (fig. 2/1—33; 3/1—2.9). Analogii se găsesc cu sutele, în întreaga arie de răspîndire a culturii Bükk.⁹

O specială mențiune merită cele cîteva fragmente care — deși lucrate într-o tehnică a pastei identică fragmentelor Bükk — prezintă în repertoriul lor ornamental influențe ale culturii Tisa. Un fragment aparținînd ceramicii uzuale e ornamentat în tehnica barbotinei organizată în mici gurguie, tehnică specifică, în Ungaria, culturii Tisa¹⁰ (fig. 3/8). Pe cîteva fragmente cenușii aparținînd ceramicii fine, ornamentele caracteristice culturii Bükk apar asociate cu motivele textile ale culturii Tisa (fig. 3/3.5, 11), iar fragmentul unui vâscior-miniatură prevăzut cu o mică tortiță perforată orizontal e împodobit într-un stil specific Tisa¹¹ (fig. 3/4).

Cîteva mici fragmente din specia fină a ceramicii Bükk prezintă urme de pictură. La unele exemplare se mai văd urme de culoare roșie (fig. 3/6—7, 10), iar un fragment cu partea dinspre buză a unui mic bol cenu-

¹ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 48, fig. 3/1—5, 8—10; p. 49, fig. 4/1,3—4; F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, în *ArchHung*, V—VI, 1929, pl. I/1—11.

² Pentru discutarea celor mai noi puncte de vedere și concluzii la care au ajuns arheologii cehoslovaci în privința ceramicii liniare, vezi H. Dumitrescu, *Cronologia preistorică a Cehoslovaciei. II. Epoca neolitică*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 385—397.

³ N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 239—245 (cu bibliografia).

⁴ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 49.

⁵ F. Tompa, *op. cit.*, pl. XXII/1—14.

⁶ Pentru acest fragment vezi o analogie tot la Borsod, F. Tompa, *op. cit.*, pl. XXIII/7.

⁷ Analogii la Rakamaz (F. Tompa, *op. cit.*, pl. XXXV/8, 11), peștera Aggtelek (pl. XXIV/2, 13—14), Borsod (pl. XVII/15; XIX/7) etc.

⁸ F. Tompa, *op. cit.*, pl. II—XX, XXIX—XXX, XXXII—XXXVII, *passim*.

⁹ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 48. Tehnica barbotinei organizată în „gurguie” (diferită de barbotina neorganizată, sub formă de „virci” trase în pasta încă moale, caracteristică, pe teritoriul Ungariei, pentru cultura Criș) este un criteriu de diferențiere în complexe Criș țirzii — Tisa.

¹¹ Pentru motivistica ornamentală împrumutată de la cultura Tisa în cadrul culturii Bükk, vezi J. Csalog, *A magyarországi újabbkőkori agyagműveltség bükkői és tiszai csoportja (Grupete Bükk și Tisa ale ceramicii neolitice din Ungaria)*, în *Folia Arch*, III—IV, 1941, p. 5—9, pl. IV/A, 1—4.

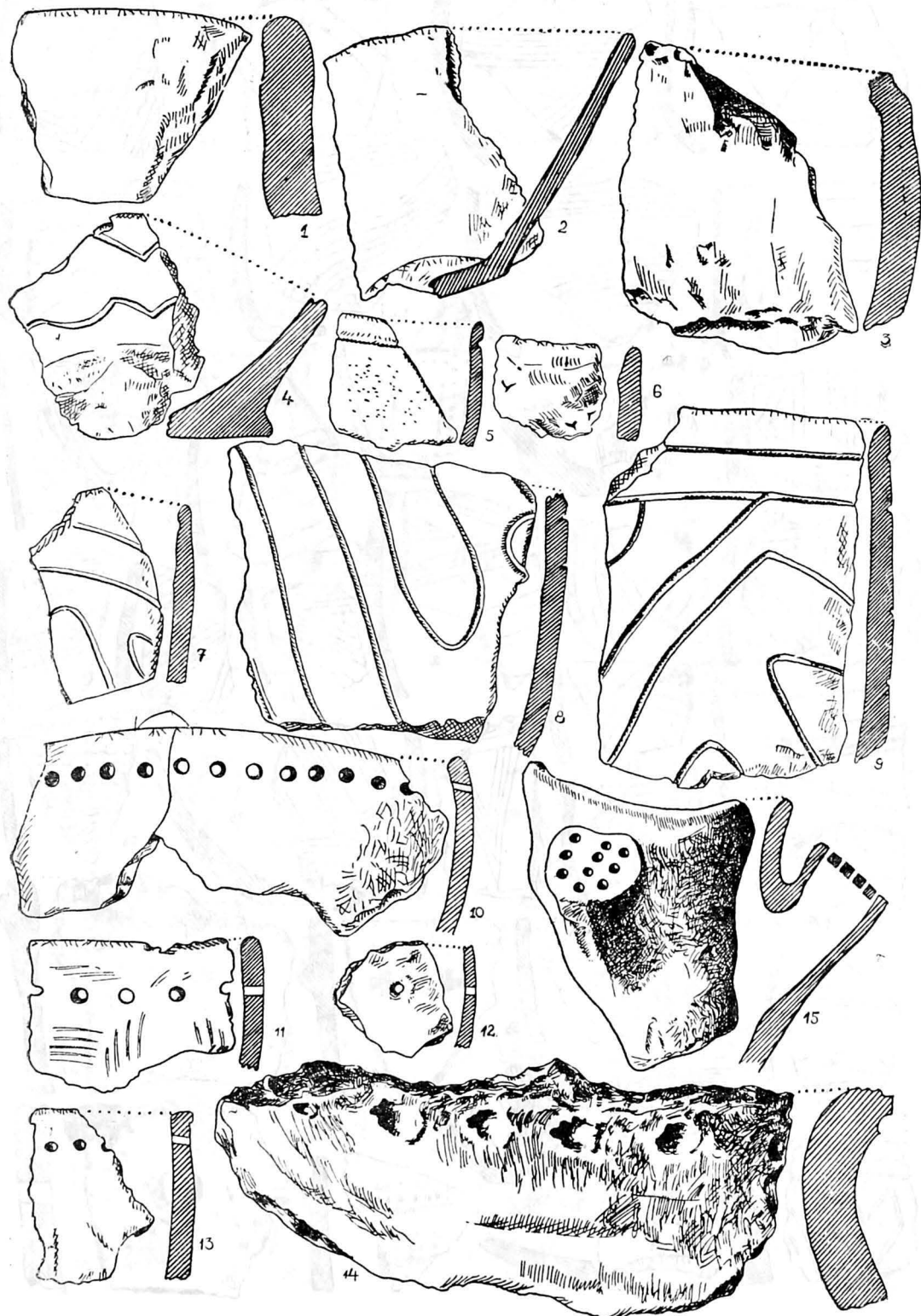

Fig. 1. Ceramică neolitică de la Tikos (R.P. Ungaria)

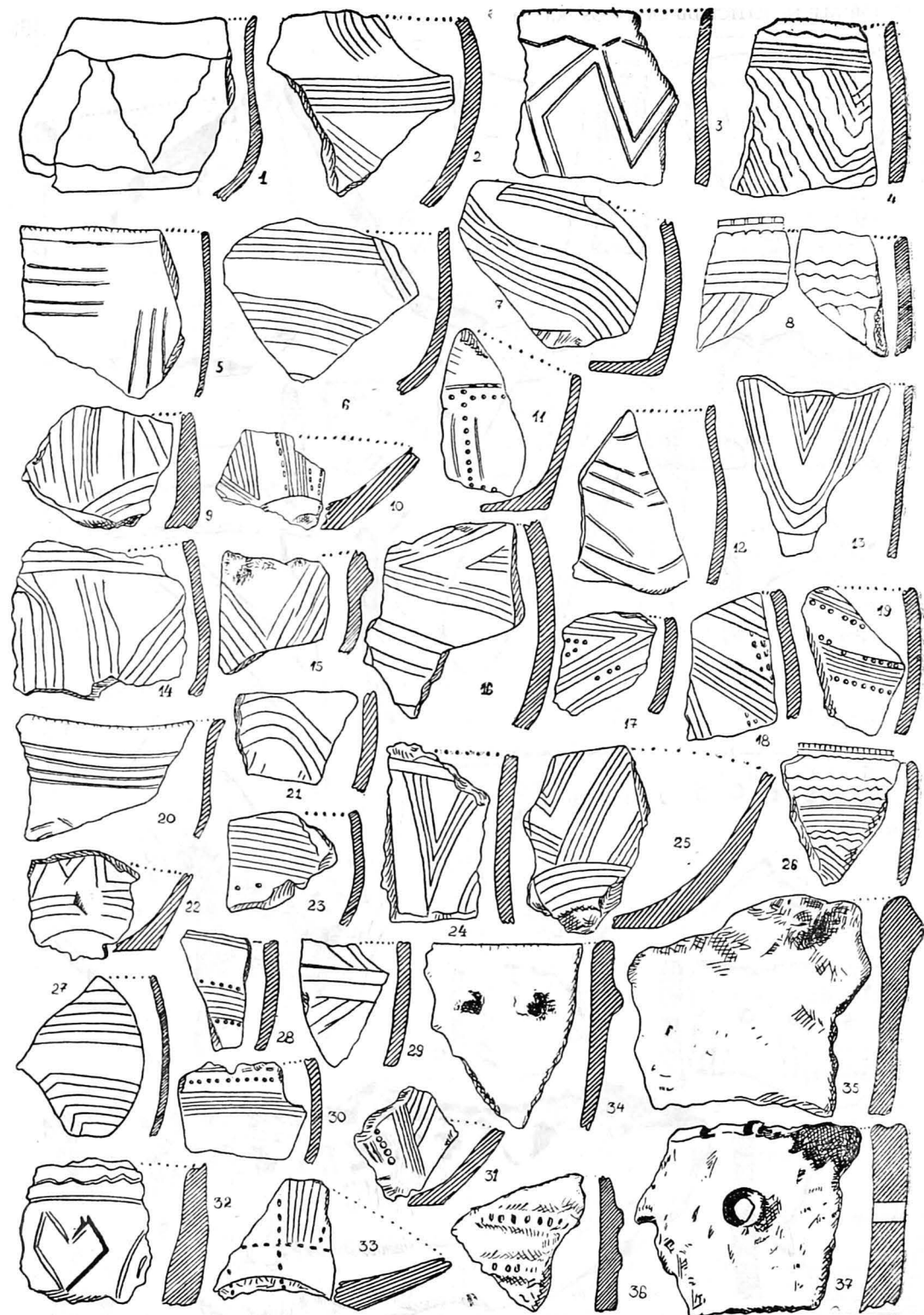

Fig. 2. Ceramică neolitică de la Tikos (R. P. Ungaria)

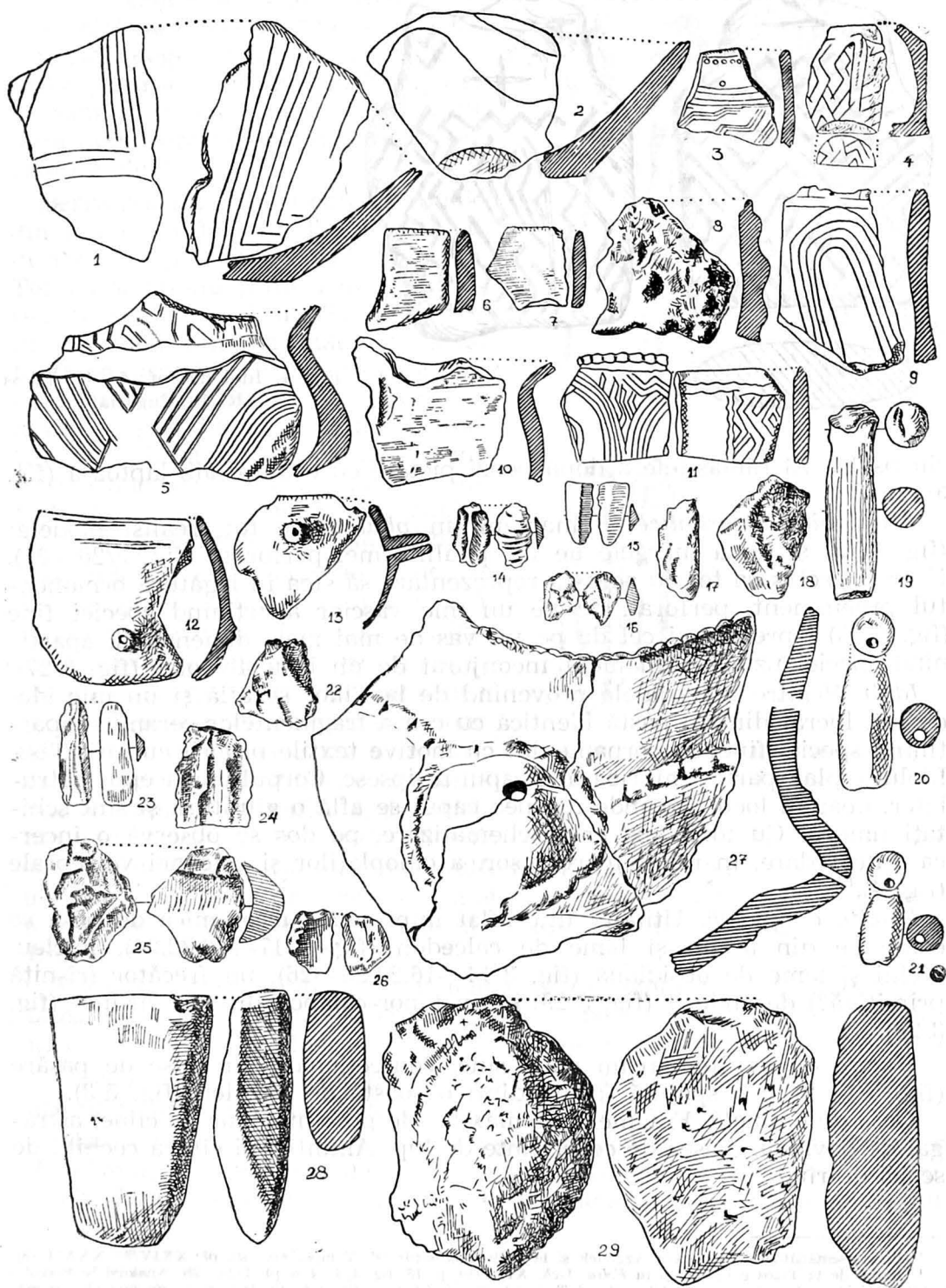

Fig. 3. Materiale neolitice de la Tikos (R. P. Ungaria)

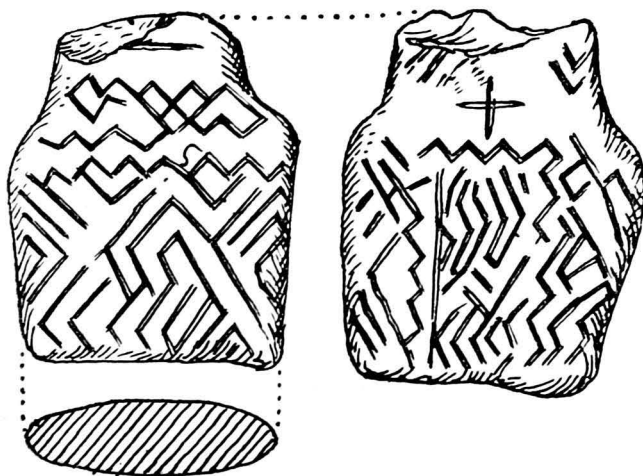

Fig. 4. Idol de lut de la Tikos
(R. P. Ungaria)

și păstrează rămășițele a două benzi pictate cu culoare alb-lăptoasă (fig. 3/12).

Alte obiecte ceramice. Remarcăm un *phallus* de lut, realist modelat (fig. 3/19) și două mărgelile de lut phalliforme, perforate (fig. 3/20—21). N-ar fi exclus ca tot cu această reprezentare să stea în legătură ornamentul proeminent, perforat, de pe un mic vâscior aparținând speciei fine (fig. 3/13),¹² precum și cel de pe un vas de mai mari dimensiuni, aparținând speciei uzuale, ornament înconjurat de un brîu alveolar (fig. 3/27).

Idoli. Printre materialele provenind de la Tikos se află și un mic idol de lut, lucrat dintr-o pastă identică cu cea a fragmentelor ceramice aparținând speciei fine, dar ornamentat cu motive textile proprii culturii Tisa. Idolul e plat, partea inferioară și capul îi lipsesc. Corpul e conceput patru-later, doar în locul de unde începea capul se află o gîtuitură și sînt schițați umerii. Cu toată extrema schematizare, pe dos se observă o încercare de redare, în relief foarte ușor, a omoplaților și coloanei vertebrale (fig. 4).¹³

Unelte de piatră. Utilajul litic aflat împreună cu ceramica descrisă se compune din așchii și lame de calcedon (fig. 3/17—18, 22, 24), nucleu, așchii și lame de obsidiană (fig. 3/14—16, 23, 25—26), un frecător (rîșniță primitivă?) de andezit (fig. 3/29) și un topor-calapod din șist nisipos (fig. 3/28).

Unelte de os. Remarcăm două suie, confecționate din oase de pasăre (fig. 5/1—2) și o spatulă făcută dintr-o coastă de bovid (fig. 5/3).

Oase de animale. Fragment de maxilar de porc, maxilar de cîine, astragal de bovid, măsea de cerb, dinte de lup. Amintim și cîteva cochilii de scoici de rîu.

*

¹² Piese asemănătoare, în peștera Aggtelek și la Bodrogkeresztúr (F. Tompa, *op. cit.*, pl. XXIV/5; XXXII/16).

¹³ Idolul de la Tikos e figurat și în *Folia Arch.*, XI, 1959, p. 15, fig. 4/3—4 și pl. I/2a—2b. Analogii la Miskolc-Fűtőház (*ibidem*, fig. 4/1—2, pl. I/1a—1b) și Tószeg-Kucorgó (*ibidem*, fig. 4/5—6). Pare-se că un mic idol asemănător celui de la Tikos e redat în fotografia de la pl. XXXII/22 a lucrării lui Tompa. Piesa provine de la Bodrogkeresztúr.

Recunoașterea faptului că cultura Tisa reprezintă o cultură aparte, de sine stătătoare, nederivată — ca ultimă fază degenerată — din cultura Bükk (cum au presupus F. Tompa și J. Banner), a pus într-o lumină cu totul nouă cercetarea problemelor legate de ele.¹⁴

Derivarea genetică a culturii Bükk din liniar e astăzi un lucru câștigat, în această privință concluziile lui Tompa păstrându-și întru totul valoarea. În schimb, cultura Tisa născută în regiunea Cîmpiei maghiare (Alföld) s-a dezvoltat, foarte probabil, pe baze locale nebandliniare. Aceasta ar dovedi-o și stilul său textil, imitînd țesături și împletituri, alcătuit din motive meandrice în rețea ce pot fi multiplicare — ca ornament de umplere a suprafeței vaselor — la infinit.¹⁵

Admiterea independenței genetice a celor două culturi presupune însă — și descoperirile arheologice confirmă aceasta — raporturi reciproce și nu de derivație între ele, raporturi reciproce mai evidente tocmai în zona de contact dintre cele două culturi. Astfel, *perioadele stilistice* preconizate de Tompa (neverificate, de altfel, nicicînd stratigrafic!) sînt de înlocuit cu mult mai logicele *zone stilistice* stabilite de Csalog. Cu atît mai mult, cu cît cartografierea localităților cu materiale din zona de amestec a motivelor ornamentale Tisa și Bükk dă o imagine ce se suprapune cu totul localităților din așa numita „fază de tranziție“ a lui Tompa.¹⁶

Dacă influențele stilistice sînt mai ușor de explicat, dată fiind vecinătatea celor două culturi — Tisa și Bükk — pe teritoriul Ungariei, problemele de cronologie, chiar și relativă, întîmpină mult mai multe dificultăți.

La baza dezvoltării complexului Bükk stă așa numitul „protobükkian“, acesta fiind identificat, îndeobște, cu liniarul vechi.¹⁷

Materialul ceramic al acestei culturi, împodobit cu incizii adînci de 3—4 mm, e considerat de arheologii cehoslovaci ca alcătuiind cea mai veche fază a ceramicii liniare, centrul ei primar de formare fiind — după

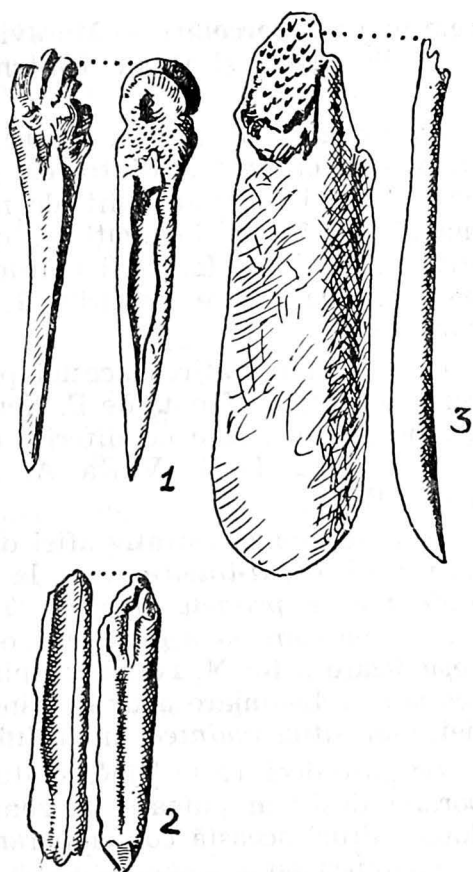

Fig. 5. Unelte de os de la Tikos
(R. P. Ungaria)

¹⁴ J. Csalog, *op. cit.*, p. 1—17.

¹⁵ Idem, p. 5—9.

¹⁶ Idem, p. 9.

¹⁷ I. Kutzian, *A Körös-kultúra (Cultura Criș)*, în *DissPann*, ser. II, nr. 23, 1944, p. 146.

cele mai noi cercetări — Moravia.¹⁸ Ca ultimă fază a acestei evoluții apar culturile Zseliz și Bükk, contemporane între ele¹⁹ și suferind reciproce influențe.²⁰

Paralelizarea în timp a culturilor Zseliz și Bükk ridică însă și problema raportului cronologic dintre ele și cultura Tisa. Bazându-ne pe unele noi observații și rezultate, atât ale neoliticienilor cehoslovaci, cât și ale celor maghiari, sîntem înclinați să credem că începuturile culturii Tisa se situează *înaintea* formării culturii Bükk ca un complex aparte, contemporaneitatea dintre culturile Tisa și Bükk fiind — pare-se — numai *parțială*.

Pentru îndreptățirea acestei păreri, plecăm de la periodizarea culturii ceramicii liniare făcută de E. Neustupný și sincronizarea celor cinci trepte ale periodizării sale cu diferite etape ale culturii Vinča. După E. Neustupný: liniar I—II=Vinča A; liniar III—IV=Vinča B₁ și liniar V=Vinča B₂.²¹

Pe baza analizei stratigrafiei de la Vinča s-a putut constata că primele importuri *vechi-liniare* apar la adîncimea de 8,30 m²², — *exact acolo unde apar și primele influențe Tisa I*,²³ — adică la începutul fazei Vinča B₁. (Remarcăm că acest lucru e de natură a pune în discuție întreaga periodizare a lui Neustupný: liniar I—II=Vinča A, — în schimb primele vestigii vechi-liniare apar în Vinča B₁!? Deci Vinča A, pe baza stratigrafiei, s-ar situa *înaintea* liniarului I—II!?).

Se pare deci, că la Vinča culturile liniară veche și Tisa I apar contemporane, deși s-ar putea ca în zona originară de formare (separată) a celor două culturi această contemporaneitate să nu existe.

Potrivit legilor periferizației,²⁴ între cultura veche-liniară din Moravia și piesele ce-i aparțin aflate la Vinča e de presupus un decalaj mai mult sau mai puțin însemnat în timp, în funcție de faptul, dacă piesele de la Vinča sînt de import ori au ajuns acolo datorită anumitor mișcări etnice.

În ceea ce privește faza tîrzie — Zseliz — a ceramicii liniare, ea apare la Vinča la 6,60 m adîncime, în faza Vinča B₂.²⁵ Poziția stratigrafică o situează deci (la Vinča!) *post* Tisa I.

Odată admise aria de formare separată și stilul independent ale culturii Tisa față de cultura Bükk și avînd în vedere posibilitățile de contemporaneitate ale Tisei I cu liniarul vechi (din care cultura Bükk se dezvoltă!), — ne credem îndreptățiți să presupunem *anterioritatea* începuturilor culturii Tisa față de cultura Bükk.

Viețuirea paralelă, pe cea mai mare parte a existenței lor, a dus la un schimb reciproc de forme și motive ornamentale. Simbiozei sesizabile la

¹⁸ H. Dumitrescu, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 388, 390.

¹⁹ Idem, p. 394.

²⁰ Vezi pentru aceasta, S. Gallus iunior, *A nagyítényi neolitikus sír (Mormintul neolitic de la Nagyítény)*, în *AE*, XLIX, 1936, p. 85—86; F. Petres Éva, *Újabb-kőkori sírok Bicskén (Morminte neolitice la Bicske)*, în *Folia Arch*, VI, 1954, p. 22—28.

²¹ După H. Dumitrescu, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 392.

²² Idem, p. 393.

²³ Sublinierea ne aparține.

²⁴ Vezi H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 390.

²⁵ Idem, p. 393.

zona de contact dintre culturile Tisa și Bükk i s-au adăugat și alte elemente, dezvoltate pe baze liniare, toate laolaltă alcătuind un facies specific care, în ultima vreme, a fost înglobat în denumirea de cultură Szil-meg.²⁶

*

Pentru Transilvania ar fi deosebit de interesantă urmărirea raporturilor reciproce dintre culturile Tisa și Bükk, raporturi pe care s-au grefat și influențe ale altor culturi neolitice, în speță ale culturilor Turdaș și liniară.

Rezultate interesante ar putea furniza unele săpături de control în principalele așezări vechi-neolitice ardelene. Remarcăm cu acest prilej că la Turdaș, în materialul rezultat din săpătura de verificare din 1910 a lui M. Roska (material în enorma lui majoritate inedit, în depozitul Muzeului de Istorie din Cluj), o sumară analiză ne-a arătat că fragmentele cenușii, fine, cu o pastă caracteristică pentru cultura Bükk (fără a avea însă motivele ornamentale ale acesteia!), se găsesc într-o proporție de cca 10—15% față de fragmentele cu o pastă caracteristică culturilor Turdaș și Tisa; nemaivorbind de cele câteva fragmente, mai de mult cunoscute, a căror ornamentație este specifică culturii Bükk.²⁷

Pentru o evoluție mai îndelungată a culturii Bükk în Transilvania pledează cele două fragmente ale acestei culturi (piese de import) aflate în mediul protocucutenian de la Ariușd.²⁸

NEOLITHISCHE MATERIALIEN AUS TIKOS (UNGARISCHE VOLKSREPUBLIK) IM HISTORISCHEN MUSEUM IN CLUJ

(Zusammenfassung)

Der Verfasser veröffentlicht neolithische Funde aus Tikos (Ungarische Volksrepublik), die sich in den Sammlungen des Historischen Museums in Cluj befinden und behandelt einige damit zusammenhängende chronologische Fragen folgender Kulturen: ältere Liniarbandkeramik, Bükk- und Theiss-Kultur. Der Verfasser ist der Meinung, dass die Theiss-Kultur in ihrem Entstehungsgebiet älter ist als die Bükk-Kultur.

²⁶ Vezi J. Csalog, *A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez* (Raportul culturii Tisa față de culturile neolitice învecinate), în *Folia Arch.*, VII, 1955, p. 23—44; *Materiale*, II, 1956, p. 145; H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 386, n. 1.

²⁷ I. Méri, *A Torma Zsófia-gyűjtemény bükkii jellegű cserepei* (Cioburile de caracter bükkian ale colecției Torma Zsófia), extras din *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* (Anuarul Institutului Științific Ardelean), Cluj, 1942, pl. I. Pentru cultura Bükk transilvăneană, vezi și M. Roska, *Erdély neolitikumának stratigráfiaja* (Stratigrafia neoliticului Transilvaniei), în *DolgSzege*, XII, 1936, p. 28, 38 și *Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz* (Date privitoare la căile preistorice comerciale, culturale și de migrație ale Transilvaniei), în *AE*, XLIX, 1936, p. 73—74, 81.

²⁸ N. Vlăsa, *Cu privire la poziția culturii Bükk în Transilvania*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 131—133.